

Ryszard Kapuściński

Utazások Hérodotoszal

X.

Őrjöngés és higgadtság

Legjobb lenne kiülni este a teraszra egy lámpával megvilágított kis asztal mellé, hallgatni a tenger mindenütt jelenvaló susogását, és közben Hérodotoszt olvasni. Csakhogy ez itt reménytelen vállalkozás, elég ugyanis meggyújtani a lámpát, a sötétség azonnal megelevenedik, nyüzsögni kezd, s a fény felé kavargó rovarfelhők közelednek. A legizgatottabb, legerőszakosabb egyedek, amint megpillantják a fényt, eszeveszett elszántsággal indulnak feléje, nekiverődnek a forró izzónak, és holtan pottyannak le a földre. Más, alighogy ébredező rovarok óvatosan, viszont annál kitartóbban, fáradhatatlanul köröznek, mintha a fény valamilyen kimeríthetetlen energiával töltené fel őket. Valóságos kínszenvedést okoz egy apró légyfajta – ezek olyan vakmerőek és elszántak, hogy rá se hederítenek, ha az ember hessegeti, agyontapossa őket: az elpusztultak helyében máris ott gomolyog a következő türelmetlen, ütközetre kész raj. S ugyanilyen buzgalommal támad a többi bogár, féreg, általam nem ismert különféle pimasz és gonosz rovar. Az olvasni vágyó embert azonban egy különleges éjjeli lepke akadályozza leginkább az olvasásban, ezt ugyanis észrevehetően bosszantja és nyugtalanítja valami, amit az emberi pupillában lát, mert állandóan a szememre száll, megpróbálja eltakarni, sötétszürke, húsos szárnyaival lefedni.

Néha segítségemre siet Abdou. Hoz magával egy ócska füstölőt, alján kevéske izzó parázzsal, arra gyantából, különféle gyökerekből, héjából, magvakból álló keveréket szór egy zacskóból, majd hatalmas tüdeje egész erejével fújni kezdi a sístergő parazsat. Lassacskán szúrós, nehéz, fojtogató bűz tölti meg a levegőt. A támadó sereg nagyobbik része mintegy vezényszóra, kétségbeesetten menekülni kezd, a többiek, akik elbambultak és helyben maradtak, egy darabig kábultan araszolnak rajtam és az asztalon, mígnem hirtelen megdermednek, és élettelenül a földre zuhannak.

Abdou elégedett ábrázattal távozik, én pedig egy ideig békében olvashatok. Hérodotosz lassacskán befejezi nagyszabású művét. Négy jelenet zárja a könyvet:

I. Csatajelenet (az utolsó, műkaléi ütközet):

Ugyanazon a napon, amikor a görögök Plataiai mellett megverték a perzsákat, akiknek maradéka elindult hazafelé, az Égei-tenger másik, keleti partjainál fekvő

Mükalé alatt a görög flotta szétverte a perzsa hadsereg másik részét, s ezzel Görögország (és Európa) győztesen került ki a perzsákkal (vagyis Ázsiával) vívott harcból. A mükaléi ütközet rövid ideig tartott. A két sereg egymással szemben áll fel. *A hellének a harci előkészületek befejeztével megindultak a barbárok ellen.* Egyszer csak híre terjed, hogy Plataiai alatt honfitársaik legyőzték a perzsákat!

Hogy miként jutott el hozzájuk a hír, erről Hérodotosz semmit sem ír. Rejtélyes az ügy, hiszen Plataiai és Mükalé többnapig fekszik egymástól. Manapság vannak, akik úgy vélik, hogy a győztesek alighanem tűzjelekkel továbbították a hírt szigetről szigetre – aki észrevette a távoli tábortüzet, fölélesztette a saját tüzét, hogy a hozzá legközelebb fekvő szigeten észrevegyék azt, s ugyanilyen módon továbbítsák ők is a hírt. Elég az hozzá, hogy *a híre mégis eljutott a hellénekhez, és bátorságot öntött a szívükbe, úgyhogy még elszántabban vállalták a veszélyt.* Nekikeseredett harc folyik, a perzsák keményen ellenállnak, végül azonban mégiscsak a görögök győznek. *A hellének tehát a legtöbb barbárt lemészárolták, részben a harcban, részben menekülés közben, majd felgyújtották a sáncot és a hajókat, lehordták a partra a zsákmányt...*

II. Szerelmi jelenet (*love story* és pokoli féltékenység):

Miközben a perzsák vérüket ontják Plataiai és Mükalé alatt, az a néhány barbár pedig, *akinek sikerült elmenekülnie és feljutnia a mükaléi magaslatokra, elindult Szardisz felé, az ott rejtőzködő Xerxész, mit sem törődve a háborúval, az Athén alóli szegyetlenjes futással és a birodalom teljes vereségével, kockázatos és visszás szerelmi játékokba merül.* A pszichológia ismeri az emlékezetből történő kitörlés fogalmát – ha valakinek kellemetlen élményei, emlékei vannak, kitörli, kiradírozza azokat az emlékezetéből, s így visszanyeri nyugalomát, lelki egyensúlyát. Alighanem ilyen folyamat játszódott le Xerxész lelkében is. Az egyik évben még felfuvalkodott, uralomra törő hadvezérként a világ legnagyobb hadseregét vezeti a görögök ellen, rá egy évre, miután vereséget szenvedett, mindenről megfeledkezik, s ettől kezdve egyetlen dolog érdekli, vonzza – a nő.

Amióta a király elvesztette a tengeri ütközetet és elmenekült Athénból, folyvást Szardiszban időzött. Beleszeretett Maszisztész feleségébe, aki ugyancsak abban a városban volt. Üzeneteket küldözgetett az asszonynak, de nem tudta megnyerni,... ezért elhatározta, hogy fiát, Dareioszt összeházasítja ennek az asszonynak és Maszisztésznek a leányával, mert azt hitte, így majd közelebb juthat céljához. A király tehát eleinte nem a fiatal lányra vadászik (Artaunte volt a neve), hanem annak anyjára, vagyis saját sógornőjére, akit Szardiszban még vonzóbbnak talált a saját lányánál.

Csakhogy Xerxész ízlése megváltozik, amikor Szardiszból visszatér birodalma fővárosába, Szuszába, s ottani palotájába. *Miután pedig megérkezett, és befogadta a palotájába Dareiosz fiatal feleségét, nem törődött többé Maszisztész feleségével, hanem új szenvedély kerítette hatalmába, s beleszeretett Artaunteba,... és nála aztán sikerrel járt.*

Idő múltán azonban lelepleződött az ügy, mégpedig a következő módon. Amésztrisz, Xerxész felesége egy nagy, tarka palástot szőtt a királynak, amelyre ránézni is bűvölet volt. Xerxész megörült az ajándéknak, magára öltötte, s abban kereste fel Artauntét. És mert nagyon meg volt elégedve, felszólította az asszonyt, hogy a gyönyör fejében kővönjön tőle bármit, amit csak akar, mert ő meg fogja adni.

Xerxész menyee, Artaunte gondolkodás nélkül rávágja – a palástot kérem. A megriadt király próbálja lebeszélni menyét a palástról, mert attól tart, hogy így majd a felesége, Amésztrisz bizonyoságot szerez a házasságtöréséről. *Ígért neki városokat, aranyhegyeket, egy egész hadsereget, amellyel csak ő rendelkezne. A szélszélyes asszonyka azonban makacs, és azt válaszolja – nem! A palástot akarom, csakis a palástot, semmi mászt.*

És a világ legnagyobb birodalmának királya, élet és halál ura engedni kényyszerül: *így hát kénytelen-kelletlen odaajándékozta neki a palástot. Artaunte nagyon megörült az ajándéknak, magára öltötte és büszkélkedett vele.*

Amésztrisz hamarosan megtudta, hogy a palást Artauntehoz került. Amikor azonban tudomást szerzett az ügy előzményeiről, gyűlölete Artauntéről az anyjára fordult, és mert szentül hitte, hogy mindenről Maszisztész felesége tehet, elhatározta, hogy tönkreteszti az asszonyt. Megvárta a díszlakomát, amelyet évente egyszer rendeznek, a király születésnapján... Ezen a napon a király balzsammal megkeni a fejét és ajándékot oszt a nép között. Ezt a napot várta meg hát Amésztrisz, és akkor arra kérte Xerxészt, hogy ajándékozza neki Maszisztész feleségét. A király szörnyű véteknek tartotta volna, hogy kiszolgáltassa testvére feleségét, aki ebben az ügyben különben is teljesen ártatlan volt. Világosan látta ugyanis, hogy mi a célja az asszonynak ezzel a kéréssel.

Amésztrisz azonban makacsul kitartott a kívánsága mellett, úgyhogy a király végül, nagyon kelleniül bár, de teljesítette az asszony óhaját, mert a perzsáknál az a törvény, hogy a király ezen a születésnapon egyetlen kérést sem utasíthat vissza, s kiszolgáltatta neki Maszisztész feleségét, mondván, hogy tegyen vele, amit akar. Majd magához hívatta a testvérét, és így szólt hozzá: „Maszisztész, te Dareiosz fia és az én testvérem vagy, s még azonkíven is derék ember. Nem élhetsz együtt ezután azzal az asszonnyal, aki a feleséged, de helyette feleségül adom hozzád a leányomat, s legyen ő a te asszonyod. És ne tartsd meg magad mellett a mostani feleségedet, mert én nem helyeslem”. Maszisztész elképedt a hallottakon, és így válaszolt: „De uram, hogyan parancsolhatsz nekem olyan kegyetlenséget, hogy így bánjak a feleségemmel... akit szívből szeretek? Hiszen ő nekem fiúkat szült – mind ifjúvát értek már – és leányokat... engedd meg, hogy továbbra is feleségem mellett éljek.”

Erre Xerxész haragra gerjedt, s így szólt:

„Márpedig, Maszisztész, minden úgy fog történni, ahogy én akarom! Csakhogy most már nem kapod meg a leányomat, de az asszonyoddal sem élhetsz tovább együtt. Majd megtanítalak rá, hogy elfogadd, amit kívánok!” Maszisztész erre csak ennyit válaszolt: „Még nem semmisítettél meg, uram!”, és eltávozott a palotából.

Miközben Xerxész a testvérével beszélt, Amésztrisz magához rendelte a király testőreit, és megparancsolta nekik, hogy csonkítsák meg Maszisztész feleségét. Levágatta és a kutyák elé dobatta az asszony két mellét, az orrát, a fülét és az ajkát úgyszintén, kivágatta a nyelvét is, majd hazaküldte az iszonyú módon megkínzott asszonyt.

Vajon mond-e valamit Amésztrisz a sógornőjének, amikor elfogatja? Miközben kis darabonként levágatja a mellét (az éles acélt ekkor még nem ismerték), ócsárolja-e az asszonyt? Hadonászik-e a véres késsel? Vagy csak sziszeg, liheg a gyűlölettől? Hogyan viselkedtek az örök, akiknek fogniuk kellett, erősen, az áldozatot? Hiszen bizonyára üvöltött, hánykolódott a fájdalomtól, próbálta magát kiszabadítani. Bámulták-e az örök a női mellett? Döbbenet hallgattak,

vagy lopva vihogtak? De az is lehet, hogy a sógornő, amikor az arcát szabdalták, el-elájult, s ilyenkor föl kellett mosni. És mi lett a szemével? Vajon azt is kivájtatta Amésztrisz? Hérodotosz erről nem tesz említést. Elfelejtette volna? Vagy talán Amésztrisz feledkezett meg róla?

A mit sem sejtő Maszisztész valami nagy csapás rossz előérzetével rohant haza. Mikor meglátta a megcsonkított feleségét (aki, minthogy kivágták a nyelvét, semmit sem tudott mondani, egyébként is kérdés, hogy egyáltalán eszméleténél volt-e), tanácskozott a fiaival, majd ezekkel – és nyilván másokkal is – elindult Baktriába (az Amu-darja mentén fekvő nagy tartomány), hogy felláztassa a tartományt és nagy bajt hozzon a királyra. Azt hiszem, el is érte volna a célját, ha idejében eljut a baktrioszok és a szakák közé, akik körében nagy népszerűségnek örvendett, mert egykor helytartó volt Baktriában. Xerxész azonban tudomást szerzett szándékáról, és utánaküldött egy csapatot, amely fiaival és kísérelőivel együtt lemészárolta. Ez Xerxész szerelmének és Maszisztész halálának a története.

Történik mindez a birodalmi vezetés csúcsein. A csúcson, vagyis a legbiztonságosabb helyen, ahol néha azért vér is folyik. A király a menyével hál, az őrző királyné föl szabdaltatja ártatlan sógornőjét. Az áldozat mindezek után, minthogy kivágták a nyelvét, még panaszkodni sem tud. A jóságot megbüntetik, a jóság vereséget szenved: a jó embert – Maszisztészt – fivére parancsára megölik, fiait lemészárolják, feleségét a legkegyetlenebb módon megcsonkítják. Végül, évekkel később, magát Xerxészt is leszúrják. Mi történt a királynéval? Bosszút álltak rajta, megölték Maszisztész lányai? A bűn és bűnhődés kereke forgott tovább. Olvasta-e vajon Hérodotosz művét Shakespeare? Hiszen Hérodotosz a legvadabb szenvedélyeket és királygyilkosságokat már kétezer évvel a *Hamlet* és a *VIII. Henrik* szerzője előtt megírta.

III. Bosszújelenet (megfeszítés):

Szétozban és környékén ez idő tájt a Xerxész által kinevezett Artauktész kormányozott, *aki kegyetlen és elvetemült ember volt. A tulajdon királyát is becsapta, amikor Xerxész Athén ellen vonult.* Hérodotosz azt veti szemére, hogy rengeteg aranyat, ezüstöt és mindenféle kincset lopott össze, ráadásul *szentélyben asz-szonyokkal közösült.*

Nos, a görögök, miközben a perzsa sereg maradványát üldözték, s le akarták rombolni a Hellészpontoszon lévő hidat, amelyen Xerxész hada átkelt Hellászba, eljutottak a perzsáknak az európai oldalon lévő, legjobban megerősített városához, Szésztozshoz, s úgy döntöttek, hogy megostromolják. Csakhogy az ostrom alaposan elhúzódott. A görög katonák már azon voltak, hogy hazatérnek, vezéreik azonban nem engedték őket. Közben *a falak mögött az ostromlottakat a legszörnyűbb éhínség sanyargatta, megfőzték az ágyaik bőrszíjfonadékait, és azt ették meg. Végül abból is kifogytak, s ekkor Artauktész meg a többi perzsa leereszkedett a hátsó falon, ahol az ostromlók gyűréje a leggyengébb volt, és elmenekült.*

A görögök üldözöbe vették őket. Artauktészt és társait az athéniak utolérték... Sokáig védekeztek, egy részük elesett, de a többi élve elfogták. A hellének megkötözve Szésztozba vitték foglyaikat, akik között ott volt Artauktész és a fia is.... Elvitték hát Artauktészt arra a földnyelvre, ahonnan Xerxész hidat veretett (mások szerint a

Madütosz városa felett emelkedő dombra), és ott egy deszkára szögezve felfeszítették, fiát pedig a szeme láttára halálra kövezték.

Hérodotosz nem szól arról, hogy a megfeszített apa él-e még, amikor a kövek széthasogatják fia fejét. A „szeme láttára” fordulat vajon szó szerint értendő vagy csak metaforaként? Lehet, hogy Hérodotosz nem faggatta a tanúkat erről a komor, felkavaró részletről? Vagy lehet, hogy a tanúk sem tudták neki megmondani, mert a történetet ők is csak hallomásból ismerték?

IV. Retrospektív jelenet (érdemes-e jobb országot keresni?):

Hérodotosz említést tesz arról, hogy a megfeszített Artauktésznek bizonyos Artembarész volt az őse, aki egyszer Nagy Kürosz perzsa királynak a következő, honfitársai körében nagy tetszést arató javaslatot tette: *„Mivel Zeusz – mondta – a fő hatalmat a perzsáknak, az emberek feletti uralmat pedig (...) neked adta, Kürosz, egyezz bele, hogy elhagyjuk ezt a szűkös és zord vidéket, ahol most lakunk, s valami kellemesebb hazát keressünk magunknak.... S mikor kínálkozna erre jobb alkalom, mint most, amikor hatalmunk oly sok népre, egész Ázsiára kiterjed?”* Kürosz végighallgatta a javaslatot, és meg sem lepődött rajta, csak annyit mondott, hogy tegyék meg. De arra is figyelmeztette őket, hogy csak akkor kezdjenek hozzá, ha tudomásul veszik, hogy azontúl nem ők fognak uralkodni másokon, hanem mások őrajtuk. Mert puha földön puha emberek teremnek, s nincs a világon olyan föld, amely egyszerre hozna pompás gyümölcsöket meg jó katonákat is. A perzsák pedig belátták, hogy Kürosznak igaza van, és elálltak a tervtől, mert inkább akartak urak lenni egy terméketlen földön, semmint termékeny síkságokon mások szolgái.

Elofvastam Hérodotosz utolsó mondatát is, a könyvet pedig letettem a kis asztalra. Abdou füstölős mutatóványának hatása régen elmúlt, csak úgy rajzottak újra mindenütt a különféle legyek, moszkító, éjjeli lepkék. Most még nyugtalanabbak, még tolakodóbbak voltak. Feladtam a harcot, bemenekültem a teraszról.

Réggel elmentem a postára, hogy föladjam a Lengyelországba szánt anyagot. A kisablakban egy távirat várt. Gondoskodó, jóságos főnököm, Michał Hofman kért benne, hogy ha Afrikában semmi rendkívüli sem történik, menjek haza megbeszélésre. Néhány napot még Dakarban töltöttem, aztán elbúcsúztam Mariemtől és Abdoutól, végigsétáltam Gorée keskeny, kanyargós utcáin, és hazarepültem Lengyelországba.

Hérodotosz felfedezése

Még mielőtt elhagytam volna Goréet, egy este fölkeresett cseh tudósító kollégám, Jarda, akivel Kairóban ismerkedtem össze valamikor régen. Ő is a Feketék Nemzetközi Művészeti Fesztiváljára érkezett Dakarba. Órákat töltöttünk kiállításokon, próbáltuk megfejteni a banbarai, makondei vagy ifei maszkok, szobrok értelmét és rendeltetését. Mi mindegyiket ijesztőnek találtuk. Éjszaka, tábortüzek és fáklyák imbolygó fényében bizonyára izgalmat, félelmet, rémület kelthettek.

Arról beszélgettünk Jardával, hogy milyen nehéz dolog rövid cikkben, néhány szóval írni az afrikai művészetről. Idegen, előttünk addig ismeretlen világba pottyantunk, saját fogalmainkkal, szavainkkal – s kizárólag ezek álltak rendelkezésünkre – képtelenek voltunk kifejezni mindazt, ami szemünk elé tárult. Tisztában lévén mindezzel, tanácstalanul álltunk a nehézségek előtt.

Ha Hérodotosz idejében éltünk volna, Jardával mindketten szküthák lettünk volna, minthogy ők lakták akkoriban Európának azt a részét, ahol mi, csehek és lengyelek élünk. Hérodotoszt is elbűvölő fürge lovakon száguldoztunk volna erdőn-mezőn át nyilakat lövöldözve, kumiszt kortyolgatva. Hérodotosz élénken érdeklődött volna irántunk, faggatott volna szokásainkról, hiedelmeinkről, arról, hogy mit eszünk, milyen öltözetet viselünk. Aztán részletesen leírta volna, hogyan győztük le, a havas tél és a csikorgó fagy kelepcéjébe csalva, a perzsa hadsereget, hogy még a hatalmas Dareiosz király is csak alig menekült meg.

Beszélgetés közben Jarda észrevette a kis asztalon fekvő Hérodotosz-kötetet. Megkérdezte, hogyan bukkantam rá. Elmeséltem neki a történetet, hogy úti olvasmánynak kaptam a főnöknőtől, s azt is, hogy Hérodotosz olvasása közben egyszer csak azt vettem észre, hogy párhuzamosan két utazáson veszek részt. Az egyik út során riporter munkámat végeztem, a másik út során Hérodotosz barangolását követtem nyomon. Hozzátettem mindjárt azt is, hogy szerintem sem a *Történelem*, sem a *Történeti könyvek* cím nem adja vissza a lényegét. Azokban az időkben a görög *historia* szó inkább „kutatást”, „ismeretszerzést” jelentett, s ez a meghatározás jobban is tükrözi a szerző szándékait, ambícióit. Hiszen Hérodotosz nem levéltárakban csücsült komoly értekezéseket fabrikálva, miként azt később évszázadokon keresztül tették a tudósok, ő megismerni, feltárni akart, leírni azt, miként születik napról napra a történelem, hogyan alkotják az emberek, hogyan van az, hogy a történelem iránya gyakran az emberek törekvéseivel, szándékaival ellentétesen alakul. Az istenek döntenek-e ebben, vagy inkább arról van szó, hogy a korlátozott lehetőségű, gyarló ember nem tudja bölcsen és racionálisan alakítani a sorsát?

– Amikor elkezdtem olvasni a könyvet – magyaráztam Jardának –, fölvettem magamnak a kérdést: hogyan gyűjtött anyagot a szerző? Hiszen akkoriban nem voltak még könyvtárak, terjedelmes archívumok, újságkivágásokat tartalmazó dossziék, és nem volt megszámlálhatatlan mennyiségű adatbázis. Hérodotosz azonban már könyve legelejeén választ ad erre, amikor például ezt írja: *A perzsa történet ismerői azt állítják... vagy: A fonikiaiak viszont másképpen adják elő... és hozzáfűzi: Így adják tehát elő a dolgokat a perzsák és a fonikiaiak. Én magam azonban nem kívánok állást foglalni, hogy így vagy amúgy estek-e a dolgok. Hanem legelőbb arról a személyről szólnék, aki az én tudomásom szerint is először követett el jogtalanságot a hellénekkel szemben, majd elbeszélésem során szeretnék kitérni az emberek kisebb és nagyobb városaira. Mert sok, egykor hatalmas város lett jelentéktelenné, amelyek pedig az én időmben virágoztak, azok régebben voltak jelentéktelenek. S mivel tudom, hogy az emberi boldogság nem állandó, mindkét sorslehetőségről meg fogok emlékezni.*

De hát honnan tudhatta a görög Hérodotosz, hogy mit állítanak a távol élő perzsák vagy fonikiaiak, Egyiptom vagy Libüa lakói? Onnan, hogy elment oda,

kérdősködött, figyelt, s abból, amit mások mondtak neki, s amit maga látott, jókora tudást halmozott fel. Vagyis Hérodotosz első tevékenysége az utazás volt. De hát nem így van-e ezzel minden riporter? Nem az-e a mi első gondolatunk is, leghőbb vágyunk, hogy útra keljünk? Az út számunkra forrás, kincseshánya, gazdagság. A riporter útközben érzi magát igazán jól, igazán otthonosan.

Ahogy elmélyedtem Hérodotosz olvasásában, egyre inkább éreztem, hogy rokonlelkek vagyunk. Mi készítette Hérodotoszt mozgásra, tevékenységre? Mi ösztönözte arra, hogy vállalja az utazás nehézségeit, az újabb és újabb út kockázatát? Gondolom, a világ iránti kíváncsiság. Az a vágy, hogy ott legyen egy adott helyen, hogy bármi áron is, de lássa, átélje azt a valamit.

Alapjában véve ritka szenvedélyről van itt szó. Az ember, természeténél fogva, egy helyben ülő fajta, mióta áttért a földművelésre, és szakított a kockázatos és nyomorúságos gyűjtögető, halász-vadász életformával. Letelepedett, boldogan élt darabka földjén, fallal vagy mezsgyével elhatárolta magát a többiektől, s kész volt vérét is ontani, életét is fölláldozni azért az elkerített helyért. Ha el is mozdult onnan, csak kényszerből tette, ha éhség, járvány, háború hajtotta, vagy jobb munkalehetőség, esetleg a foglalkozása, mert hajós volt, vándorkereskedő vagy karavánvezető. De hogy önként, saját akaratából éveken át kószáljon a világban, csak azért, hogy megismerje, föltárja, megértse? S hogy mindezt később még meg is írja? Ilyen emberből mindig csak néhány akadt.

Honnan volt Hérodotoszban ez a szenvedély? Talán akkor született meg benne, amikor gyerekkorában föltette a kérdést: honnan jönnek a hajók? Mert az öböl homokjában játszadozó gyerekek látják, hogy messze, a látóhatár szélén egyszer csak fölbukkan egy hajó, s ahogy közeledik, egyre nagyobb lesz. De honnan bukkant fel? A legtöbb gyerek bizonyára nem teszi fel magának ezt a kérdést. De lám, akadt egy fiúcska, aki homokvár építése közben megkérdezi: honnan került ide ez a hajó? Hiszen az a nagyon távoli vonal a világ végét jelzi, vagy nem? Lehet, hogy a látóhatár mögött is van valamilyen világ? A mögött pedig újabb világ? De milyen? És a gyermek keresi a választ. Amikor pedig megnő, még elszántabban, még nagyobb, még csillapíthatatlanabb kíváncsisággal keresi.

Részleges választ már maga az út is ad. A mozgás. Az utazás. Igen, Hérodotosz könyve az utazás szülötte, ez a világirodalom első nagy riportkönyve. Szerzőjének riporter intuíciója, riporter füle és szeme van. Fáradhatatlan ember, hol tengeren kell hajóznia, hol sztyeppén, sivatagon átkelnie – minderről beszámol nekünk. Megdöbönt minket kitartásával, azzal, hogy sosem panaszkodik fáradtságra, semmi sem szegi kedvét, egyszer sem mondja, hogy fél valamitől.

Vajon mi vezérli, hogy ilyen rettenthetetlenül és fáradhatatlanul veti bele magát élete nagy kalandjába? Gondolom, az a mai emberből már rég kiveszett optimista hit, hogy a világ megismerhető, leírható.

Hérodotosz kezdettől fogva erősen vonzott. Gyakran elővettem a könyvét, vissza-visszatértem hozzá, a benne leírt szereplőkhöz, jelenetekhez, a számtalan különálló történethez, kitérők tucatjaihoz. Megpróbáltam behatolni Hérodotosz világába, igyekeztem eligazodni benne, megbarátkozni vele.

Nem is volt ez olyan nehéz. Abból, ahogyan Hérodotosz látta és láttatta az embereket, a világot, arra lehet következtetni, hogy megértő, jóindulatú, békés, közvetlen, szívélyes férfi lehetett. Nincs benne düh, nincs benne gyűlölet. Igyekszik mindent megérteni, kideríteni, hogy valaki miért éppen úgy, és nem másként cselekszik. Nem az egyes embert kárhoztatja, hanem a rendszert, nem az egyén az, aki természeténél fogva rossz, züllött, hitvány, hanem a rendszer, amelyben élni kénytelen. Ezért olyan elkötelezett híve Hérodotosz a szabadságnak, a demokráciának, és ellensége az önkénynek, az egyeduradalomnak, a zsarnokságnak, mert úgy véli, hogy csak a szabadság és a demokrácia teremti esélyt arra, hogy az ember emberhez méltóan viselkedjék, önmagát adja, emberséges legyen. Mintha ezt mondaná: nézzétek, maréknyi kis görög államocská legyőzte a hatalmas keleti birodalmat, pusztán azért, mert a görögök úgy érezték, hogy szabadon élnek, s ezért a szabadságért készek voltak mindent föláldozni.

A mi görögünk azonban, miközben elismeri honfitársai felsőbbbségét, a kritikáját sem hallgatja el. Látja, hogy a vitatkozás és a szabad véleménynyilvánítás helyes alapelve milyen könnyen változhat meddő és pusztító marakodássá. Elénk tárja, hogy a görögök akár a csatamezőn is képesek veszekedni egymással, miközben az ellenséges csapatok már megindultak ellenük. Jóllehet, látják, hogy közelednek Xerxész katonái, hogy már kilőtték első nyilait, hogy már kardjuk után nyúlnak, ők elkezdenek azon vitatkozni, hogy melyik perzsával szálljanak szembe elsőként – azzal, aki a bal oldalon közeleg, vagy azzal, aki jobbról támad? Nem lehet, hogy emiatt a civakodó hajlamuk miatt nem voltak képesek a görögök soha egyetlen közös államot sem létrehozni?

A rovarsereg, amely eleddig csak engem ostromolt, most, hogy Jarda is itt van, szétvált, és két zizegő, ellenséges gomolyagot hozott létre. Minthogy nem tudunk velük megbirkózni, s már nagyon unjuk tolakodó pimaszságukat, Abdout hívjuk segítségül, aki mint holmi ókori pap, ríogatja illatos füstölőivel a gonosz erőket, amelyek jelen esetben agresszív moszkitók és csípős legyek alakját vették fel.

Egyre csak halogatva az aktuális afrikai események megbeszélését (ezekkel a kérdésekkel ügyis naponta foglalkozunk), Hérodotosznál maradunk. Jarda, aki nagyon régen olvasta a könyvet, s azt állítja, hogy nem sok mindenre emlékszik belőle, arról faggat, hogy mi volt az, ami Hérodotosz művében a legjobban megragadott.

Azt válaszolom, hogy a mű megrendítő tragikum. Ne feledjük, hogy Hérodotosz kortársa volt a legnagyobb tragédiaszerzőknek – Aiszkhülosznak, Szophoklésznek (akivel talán még barátkozott is) és Euripidésznek. A színház az aranykorát éli, a színpadi műveket áthatja a vallási misztériumok, a népi rítusok, a fesztiválok, a Dionüszosz-ünnepek szelleme. Mindez hatással van arra, ahogyan a görögök írnak, ahogyan Hérodotosz is ír. A világ történelmét az egyes ember sorsán keresztül mutatja be, könyve lapjain, jóllehet az emberiség történelmét akarja megörökíteni, mindig konkrét személyek, néven nevezett emberek szerepelnek – remek vagy silány, nagylelkű vagy kegyetlen, diadalmas vagy szerencsétlen személyek. Különféle neveken, más-más környezetben és helyzetben, de jelen van itt megannyi Antigoné, Médeia, Kasszandra, itt vannak

Klütaimnésztra szolgálói, Dareiosz szelleme és Aigiszthosz lándzsásai. Mítosz keveredik valósággal, legenda tényekkel. Hérodotosz megpróbálja ezeket szétválasztani, egyikkel sem bánik lekezelően, nem rangsorolja őket. Tudja, hogy az ember gondolkodását és döntéseit mennyire befolyásolják a belsejében gomolygó szellemek, álmok, félelmek, jóslatok. Tudja, hogy a jelenés, amelyet álmában lát a király, egy állam sorsát, milliányi alattvaló sorsát döntheti el. Tudja, mennyire gyöngé az emberi lény, mennyire védtelen a saját képzeletében születő félelemmel szemben.

Ugyanakkor Hérodotosz igen becsvágyó célt tűz ki maga elé: meg akarja örökíteni a világ történetét. Előtte soha senki nem próbálkozott ilyesmivel. Ő az első, akinek ilyen ötlete támadt. Miközben gyűjti művéhez az anyagot, faggatja a szemtanúkat, költőket és papokat, azt veszi észre, hogy ezek mind más-más dologra és más-más módon emlékeznek. Ráadásul sok évszázaddal előttünk fölfedezi az emberi emlékezetnek azt a meghatározó, fonák és álnok tulajdonságát, hogy csak arra emlékszünk, amire emlékezni *akarunk*, nem pedig arra, ami valójában történt. Mindenki a maga módján színezi ki emlékeit, a saját olvasztótégelyében készít belőlük egyedi keveréket. Lehetetlen tehát ábrázolni a múltat a maga valóságában, olyannak, amilyen igazán volt, csupán a múlt különféle változatait, hiteles vagy kevésbé hiteles, elvárásainknak többé vagy kevésbé megfelelő változatait tárhatjuk fel. A múlt nem létezik. Csak végeláthatatlanul sok változata létezik.

*

Hérodotosz tisztában van mindezzel, de nem adja fel a harcot, folytatja kutatásait, különféle véleményeket sorakoztat fel egy-egy eseményről, vagy mindet elveti, mert a józan észnek ellentmondó abszurditásnak tartja azokat, nem akar passzív hallgató, passzív krónikás lenni, aktívan szeretne részt venni olyan nagyszerű művészet létrehozásában, mint amilyen a történelem – a mai, a tegnapi, a még régebbi történelem.

Egyébként a ránk hagyományozott hérodotoszi világ megalkotására nemcsak a megtörtént eseményekről beszámoló szemtanúk voltak hatással, hanem a kortársak is. Azokban az időkben az alkotó közeli, közvetlen kapcsolatban állt a közönségével. Nem voltak ugyanis könyvek, a szerző egyszerűen előadta, amit írt, az emberek hallgatták az előadást, s ott helyben reagáltak is, kommentálták a hallottakat. A közönség viselkedése fontos jelzés lehetett a szerző számára, hogy az irányt, amelyet követ, a módot, ahogyan ír, elfogadja-e, elismeri-e hallgatósága.

Hérodotosz utazásai elképzelhetetlenek lettek volna, ha nem létezik ekkoriban a proxénosz – a vendég-barát – intézménye. A proxénosz, röviden proxén egyfajta konzuli szerepet töltött be. Önként vagy fizetség fejében foglalkozott minden jövevényel, aki abból a városból érkezett, ahol ő maga is született. Minthogy ő már megtelepedett, megállapodott az új helyen, védőszárnyai alá vette újonnan jött honfitársát, segített ügyei intézésében, lehetővé tette az illető számára, hogy információkhoz jusson, kapcsolatokat teremtsen. A proxénosznak egyébként egészen

különleges szerepe volt abban a furcsa világban, amelyben az istenek az emberek között laktak, s gyakran nem is lehetett őket megkülönböztetni. A jövevényt mindig őszinte vendégszeretettel kellett fogadni, mert sosem lehetett biztosan tudni, hogy az ételt, szállást kérő vándor ember-e vagy emberi alakot öltött isten.

Értékes és kimeríthetetlen forrásul szolgáltak Hérodotosznak az akkoriban mindenütt fellelhető különféle emlékezet-örök, önjelölt históriások, vándor dalnokok. Nyugat-Afrikában a mai napig találkozhatunk griottal. A griot faluról falura, vásárról vásárra jár, és legendákat, mítoszokat, különféle történeteket mesél népéről, törzséről, klánjáról. Kicsi fizetségért, sőt szerény ételért és egy bögre hideg vízért az öreg griot, ez a nagy tudású és buja fantáziájú ember, elmeséli az adott vidék történetét, hogy mikor milyen események, kalandok, csodás történések estek meg arrafelé. Hogy aztán mindez igaz volt-e vagy nem, azt senki sem tudja megmondani, de jobb is, ha nem firtatjuk.

Hérodotosz rengeteget utazik, hogy választ adhasson a gyerekkori kérdésre: hogyan kerülnek hajók a láthatárra? Honnan bukkannak föl? Honnan jönnek? Az tehát, amit a két szemünkkel látunk, az még nem a világ határa? Vannak más világok is? Milyenek? Ha majd felnő, meg akarja ismerni mindet. De jobb lenne, ha nem nőne fel teljesen, ha egy kicsit gyermek maradna. Mert csak a gyermekek tesznek föl lényeges kérdéseket, csak ők akarnak igazán megtudni bármit is.

És Hérodotosz gyermeki lelkesedéssel és elragadtatással ismerkedik a maga világával. Legfontosabb felfedezése az, hogy sok világ létezik. És hogy mindegyik más-más.

Mindegyik fontos.

És hogy meg kell őket ismerni, mert ezek a más-más világok, más-más kultúrák valójában tükrök, amelyekben megláthatjuk magunkat és a kultúránkat. Általuk önmagunkat is jobban megérthetjük, minthogy addig nem határozhatjuk meg önazonosságunkat, amíg nem szembesítjük azt másokéval.

Igy aztán Hérodotosz, miután fölfedezte, hogy csakis mások kultúrájának tükrében láthatjuk meg magunkat, s érthetjük meg ezáltal jobban önmagunkat, minden hajnalban fáradhatatlanul, újra és újra nekivág a maga fölfedező útjának.

Állunk a sötétben, fénnel körülvéve

Hérodotosz azonban nem volt mindig velem. Néha olyan hirtelen kellett útra kelnem, hogy sem időm, sem figyelmem nem volt arra, hogy az én görögömre is gondoljak. Aztán az is előfordult nemegyszer, hogy bár magammal vittem a könyvet, annyi munka szakadt a nyakamba, ráadásul a trópusi hőség is annyira kimerített, hogy nem volt erőm, de kedvem se újra elolvasni az Otanész, Megabüosz és Dareiosz között a hatalomról zajló rendkívül fontos beszélgetést, vagy fölidézni, milyenek is voltak az etiópok, akikkel Xerxész Görögország meghódítására indult. *Az etiópok viselete leopárd- és oroszlánbőr volt, fegyverzetük négy pékhüsz hosszú, pálmaágból készült, hajlított íjból és rövid nád nyílvevesszőkből állt, amelyeknek a hegye nem vasból, hanem abból a fajta kőből volt, amelyenből a pecsétgyűrűket készítik. Lándzsájuk végére hegyesre csiszolt gazellaszarvat illesztettek, s fegyverzetüket*

szegekkel kivert buzogány egészítette ki. Az volt a szokásuk, hogy amikor csatába indultak, testük egyik felét bemázolták krétával, a másik felét mίνiummal.

De ha nem vettem is elő a könyvet, könnyen fölidéztem magamban például azt az oly sokszor olvasott epizódot, amely a görögök és az amazónok között zajló háború végkifejletét meséli el. Amikor a hellének (...) a Thermódón mellett egy ütközetben legyőzték őket (...) a győzelem után elhajóztak, három tele hajó elfogott amazónnal. Ezek azonban a tengeren megrohmozták a férfiakat és lemészárolták őket. De nem értettek a hajózáshoz, nem tudták, hogyan kell használni az evezőt, a vitorlát meg a kormánylapátot. Így aztán, hogy a férfiakat megölték, ide-oda sodródtak a szelek és a hullámok hátán, míg végül elvetődtek a Maiétisz-tó partján fekvő Krémnoiba. Ez a Krémnoi a szabad szküthák területén van. Kiszálltak a hajóból, és beljebb mentek a lakott vidékre. Megszerezték az útjukba kerülő első ménest, aztán lóháton végigrabolták a szkütha földet.

Megjelenésük váratlanul érte a szküthákat. Mivel nem ismerték az amazónok nyelvét, ruháját és származását, nem tudták elképzelni, honnan jöhettek, és magukkal egykorú férfiaknak gondolták őket. Mikor aztán megütköztek, és kezükre került néhány holttest, akkor nézték csak meg jobban, és jöttek rá, hogy nők.

Úgy döntenek, hogy több amazónt már nem ölnek meg, hanem ugyanannyi fiatal szkütha férfit küldenek hozzájuk, amennyien az amazónok lehetnek, s ezek majd tábort ütnek a nők közelében. Azért határoztak így a szküthák, mert szívesen nemzettek volna gyermekeket az amazónoknak.

A kijelölt ifjak pedig a parancs szerint jártak el. Amikor az amazónok látták, hogy az ifjak nem akarnak ártani, maguk is megbékéltek, s a két tábor napról napra közelebb került egymáshoz Déltájban az amazónok általában szétszéledtek, s egyesével-kettesével félrevonultak szükségüket végezni. A szkütha ifjak megismerték ezt a szokásukat, és ők is így csináltak. Amikor egyszer az asszonyok szétszéledtek, egy ifjú odament az egyikhez. Az amazón pedig nem kergette el az ifjút, hanem hagyta, hogy a kedvét töltsse vele. Nem tudván vele szót érteni – hiszen nem ismerték egymás nyelvét –, kézzel-lábbal adta tudtára, hogy másnap legyen ott azon a helyen, de hozza magával valamelyik társát, mert – mutogatta – ő sem lesz egyedül. Visszatért az ifjú társaihoz, elbeszélte a történetet, másnap megjelent ugyanazon a helyen egy társával, s az amazón már várt rá egy barátjánőjével. Mikor a dolog kitudódott, a többi ifjú is meghitt viszonyba került a többi amazónnal. Végül is egyesítették a két tábor, együtt laktak, és mindenkinek az a nő lett a párja, akivel először közöszült.

*

Még ha évekig nem vettem is kezembe *A görög-perzsa háborút*, a szerzőről nem feledkeztem meg. Valamikor élő, valóságos személy volt, aztán kétezer évre elfeledkeztek róla, most pedig, annyi évszázad után, újra élő alak lett – legalábbis számomra. Olyan külsőt, olyan tulajdonságokat kölcsönöztem neki, amilyeneket akartam. Ez már az én Hérodotoszom volt, s ettől különösen közel állt hozzám, azonos nyelven beszéltünk, fél szavakból is megértettük egymást.

Elképzeltem, hogy odajön hozzám, amikor a tengerparton bámészkodom, leteszi a botját, kirázza szandáljából a homokot, s máris belefog a mondókájába.

Biztosan azok közé a bőbeszédű emberek közé tartozik, akik vadásznak a hallgatóságra, mert nem lehetnek meg közönség nélkül, kiszikkadnak, ha nincs, aki hallgassa őket. Az ilyen ember állandóan izgalomban él, fáradhatatlan közvetítő – ha valahol lát vagy hall valamit, azt azonnal tovább kell adnia, egy percig sem képes azt magában tartani. A közvetítésben véli felfedezni a küldetését, ez a szenvedélye. Elmenni, elutazni valahova, megtudni valamit és azt azonnal közhírré tenni!

Ilyen lelkes közvetítők azonban ritkán születnek. Az átlagembert olyan nagyon nem érdekli a világ. Él, van, ezt a tényt tudomásul kell vennie, s minél kevesebb erőfeszítésbe kerül mindez, annál jobb. Márpedig a világ megismerése nem kevés erőfeszítésbe kerül, egész embert követel. Az emberek többsége inkább ezzel ellentétes képességeket igyekszik magában kifejleszteni – nézni, de semmit sem látni, hallgatni, de semmit sem hallani. Ha tehát felbukkan olyan valaki – mint például Hérodotosz –, akit hatalmába kerített, megbolondított a tudásszomj, aki ráadásul jó eszű, és még írói vénája is van, az ilyen személy azonnal bevonul a világtörténelembe!

Az ilyen egyéneknek közös tulajdonságuk, hogy olyanok, mint a telhetetlen tömlőstestűek, szivacsfélék, amelyek bármit könnyen magukba szívnak, de ugyanolyan könnyen ki is eresztik magukból. Semmit sem tartanak magukban sokáig, mivel pedig a természet nem túri az ürességet, állandóan szükségük van valami újra, állandóan arra törekszenek, hogy valamit elnyeljenek, magukba szívjanak, hogy bővítsenek, kiegészítsenek, megsokszorozzanak. Hérodotosz elméje nem képes egyetlen eseménynél, egyetlen országnál megmaradni. Valami állandóan hajtja, nyugtalanítja, kergeti. Az, amit ma fölfedezett, leírt, holnap már nem izgatja, holnap már máshova, messzebbre kell mennie (utaznia).

Az ilyen, másoknak hasznos ember alapvetően boldogtalan, merthogy nagyon magányos. Keres ő, hogyne, társakat magának, néha már úgy is érzi, hogy adott országban vagy városban rokonlelkekre bukkant, már megismerte őket, mindent tud róluk, ám egy szép napon hirtelen arra ébred, hogy semmi sem fűzi őt azokhoz az emberekhez, hogy bármelyik pillanatban elutazhatna, mert váratlanul új ország, új emberek kezdik izgatni, már ők lebegnek szeme előtt, s az az esemény, amely előző nap még izgalommal töltötte el, mára kifakult, értelmét veszítette.

Ezek az emberek semmihez sem kötődnek szorosan, sehol nem eresztenek gyökeret. Empátiájuk őszinte, de felszínes. Ha megkérdezik tőlük, hogy az általuk ismert országok közül melyik tetszik nekik leginkább, zavarba jönnek – nem tudják, mit válaszoljanak. Hogy melyik? Bizonyos értelemben mindegyik, mert mindegyikben van valami érdekes. Melyik országba szeretnének még visszatérni? Megint gondban vannak – sosem tettek még föl maguknak ilyen kérdéseket. Ha valahova, akkor bizonyára valamelyik korábbi útvonalra térnének vissza. Újra úton lenni – ez az, amire vágynak.

Igazából nem is tudjuk, mi hajtja az embert, hogy világot lásson. A kíváncsiság? A kalandvágy? Az állandó ámuldozás belső szükséglete? Aki már semmire sem kíváncsi, annak üres a lelke, annak kiégett a szíve. Aki úgy véli, hogy vele

már minden megtörtént, őt már semmi sem lepheti meg, abból kihalt az, ami a leggyönyörűbb – az élet szépsége. Hérodotosz ennek pont az ellenkezőjét testesíti meg – mozgékony, állandóan elfoglalt, fáradhatatlan nomád, tele tervekkel, elképzelésekkel, feltételezésekkel. Állandóan úton van. Még amikor otthon tartózkodik is (de hol az otthona?), akkor is vagy éppen hazatért valamelyik útjáról, vagy már a következőre készül. Az utazás nála erőfeszítés és felfedezés, próbálkozás, hogy mindent megismerjen – az életet, a világot, önmagát.

Fejében ott van a világ térképe, amelyet egyébként ő maga alkot, módosít, gazdagít. Olyan, mint egy élőkép, mozgó kaleidoszkóp, villogó képernyő. Ezerféle dolog zajlik rajta. Egyiptomiak piramist építenek, szküthák ragadozókra vadásznak, fonikiaiak lányokat rabolnak, Küréné királynője, Pheretimé borzalmas halált hal: *nyomorultul pusztult el, mert eleven testét férges rágták szét.*

Hérodotosz térképén rajta van Görögország és Kréta, Perzsia és a Kaukaszosz, Arábia és a Vörös-tenger. Nincs viszont rajta Kína, sem a két Amerika, sem a Csendes-óceán. Hérodotosz nem tudja biztosan, hogy milyen Európa formája, magán az elnevezésen is eltöpreng. *Hogy Európa keleti és északi részét tenger veszi-e körül, azt azonban senki sem tudja biztosan. Csak annyit tudunk, hogy olyan hosszú, mint a másik két világrész együtt. ... Nem tudom kideríteni, hogy hogyan hívták a határok megállapítóit, és azt sem, hogy honnan vették az egyes elnevezéseket.*

A jövővel nem foglalkozik, a holnap nem más, mint a következő ma; Hérodotoszt a tegnap érdekli, a tünékeny múlt. Attól fél, hogy ez a múlt elpárolog emlékezetünkéből, s így elveszítjük azt. Márpedig attól vagyunk emberek, hogy történeteket, mítoszokat mesélünk, ebben különbözünk az állatoktól; a közös történetek és legendák erősítik a közösséget, az ember viszont csak közösségben, a közösség által létezhet. Ekkoriban még ismeretlen volt az individualizmus, az egocentrizmus, a freudizmus, ezeket majd csak kétezer év múlva találják ki. Hérodotosz korában az emberek esténként összegyűlnek egy közös asztal mellett, egy tábortűz körül, egy terebélyes fa alatt, lehetőleg közel a tengerhez, falatoznak, bort iszogatnak, beszélgetnek. Beszélgetéseikbe a legkülönfélébb történeteket, eseményeket szövik bele. Ha felbukkan egy-egy alkalmi vendég, utazó, meghívják asztalukhoz. Az illető leül, hallgatja a beszélgetést. Másnap továbbutazik. Az új helyen megint csak meghívják. A közös esték forogatókönyve ismétlődik. Ha az utazónak jó a memóriája, márpedig Hérodotosznak alighanem egyedülálló memóriája volt, idővel rengeteg történetet halmoz föl. Ez volt az egyik forrás, amelyből a mi görög szerzőnk merített. Újabb forrást jelentett mindaz, amit látott. Még újabbat az, amit kigondolt.

Voltak időszakok, amikor a múltba merülés jobban vonzott, mint az aktuális tudósítói, riporter újtáim. Olyankor fordult ez elő, amikor beleuntam a jelen dolgaiba. A jelenben minden ismétlődött: a politikában a képmutató, tisztátalan játszmák és hazugságok, az egyszerű emberek életében a szegénység és kilátástalanság, ráadásul a világ is változatlanul Keletre és Nyugatra oszlott.

És ahogyan régebben arra vágytam, hogy átlépjem a határt térben, most ugyanannyira izgatott az, hogy i d ő b e n lépjem át a határt.

Attól félttem, hogy a provincializmus csapdájába esem. A provincializmus fogalmát általában a tér fogalmához kötjük. Provinciális az, akinek gondolkodása bizonyos marginális, ám általa túlméretezett, univerzális jelentőségűnek tartott térre korlátozódik. T.S. Eliot azonban egyik, Vergiliusról írt esszéjében másfajta, nem térbeli, hanem időbeli provincializmus veszélyére figyelmeztet, nevezetesen arra, hogy a modern technika korában, amikor összetévesztjük a bölcsességet a tudással, a tudást pedig az információval, kialakulóban van az idő provincializmusa, amely a történelmet pusztán az emberi találmányok történetének tartja, a világot pedig kizárólag az élők tulajdonának, amelyhez a halottaknak semmi közük. Ez a provincializmus azt a veszélyt hordozza magában, hogy az egész emberiség, bolygónk minden lakója, provinciálissá válhat, akinek pedig mindez nem tetszik, legfeljebb a remetesorsot választhatja.

Vannak tehát térbeli, és vannak időbeli provinciálisok. Az első csoportba tartozóknak minden földgömb, minden világtérkép azt mutatja, hogy veszélyesen belesüllyednek szűk látókörű provincializmusukba, a másik csoportnak viszont minden történelem – benne Hérodotosz könyvének minden oldala – azt mutatja, hogy a jelen mindig is létezett, hiszen a történelem nem más, mint a jelen szakadatlan folyama, s a maguk idejében a legrégebbi történések is az akkor élők szívéhez közelálló hétköznapiak voltak.

Hogy megóvjam magam az időbeli provincializmustól, időről időre Hérodotosz világába kirándultam. A tapasztalt, bölcs görög volt az útikalauzom. Éveken át vándoroltunk együtt. S jóllehet utazni egyedül a legjobb, azt hiszem, nem zavartuk egymást – két és fél ezer év választott el bennünket, s ehhez egy másfajta, tiszteletteljes távolság is társult, mert bár viselkedését tekintve Hérodotosz egyszerű, közvetlen, nyitott ember volt, én mindig úgy éreztem, hogy óriással van dolgom.

Utazásaimnak tehát két kiterjedése volt – egyszerre utaztam időben (az ókori Görögországba, Perzsiába, Szküthiába) és térben (munkámból adódóan Afrikában, Ázsiában, Latin-Amerikában). A múlt a jelenben létezett, a kétféle idő összekapcsolódott, szakadatlanul hömpölygő történelemáradatot alkotott.

De vajon jól tettem-e, hogy a történelemben próbáltam menekülni? Volt-e ennek értelme? Hiszen végül a történelemben is ugyanazt találjuk, amitől el akarunk menekülni, s nagy naivan azt hisszük, hogy ez sikerülhet.

Hérodotosz megoldhatatlannak látszó dilemma foglya: egyfelől egész életét annak szenteli, hogy megörökítse a történelem igazságait, *hogy az emberek között megesett dolgok az idők folyamán feledésbe ne merüljenek*, másfelől viszont vizsgálódásainak legfőbb forrását nem a valós történelem, hanem a mások által elmesélt történelem jelenti, azaz olyan történelem, amelyet az emberek egyéni módon láttak, ezért szelektálva őriztek meg emlékezetükben, később pedig célzatosan adtak tovább. Szó sincs tehát objektív történelemről, sokkal inkább olyanról, amilyennek a mesélők szerették volna azt látni. És ezt az ellentmondást nem lehet feloldani. Megpróbálhatjuk kicsinyíteni, enyhíteni, de a tökéletes állapotot sosem érjük el. A szubjektív tényezőt, annak deformáló jelenlétét nem tudjuk kizárni.

Hérodotosz tisztában van ezzel, ezért ismétli oly gyakran: „amint mondták”, „miként vélik”, „úgy tartják” stb. Ezért nem beszélhetünk soha, ideális értelemben véve, valóságos történelemről, hanem csak mesélt, előadott történelemről, amely olyan, amilyennek valaki gondolta, amilyenben valaki hitt.

Halikarnasszoszba, Hérodotosz szülővárosába egy kis hajóval jutottam el Kósz szigetéről. Az út felénél egy koros, hallgatag matróz levette az árbocról a görög zászlót, és elővett egy török zászlót. Mindkettő gyűrött, kifakult és rongyos volt.

A városka zöldeskék vizű öböl mentén feküdt, amely, ős lévén, tele volt kikötött jachtokkal. A rendőr, amikor a Halikarnasszoszba vezető út felől érdeklődtem, kijavított – Bodrum, most így hívják törökül a várost. Egyébként megértő és udvarias rendőr volt. A tengerparti olcsó kis szállodában a portácsiúnak arcüreggyulladásra volt, s annyira felpuffadt az arca, hogy attól féltem, a genny pillanatokon belül darabokra repeszti. Minden eshetőségre számítva, kissé távolabb álltam meg. Az ócska kis emeleti szobában semmi sem csukódott – sem az ajtó, sem az ablak, sem a szekrény, így aztán mindjárt otthonosan éreztem magam az évek során megszokott környezetben. Reggelire finom török kávét kaptam kardamonnal, mellé pitát, kecskesajtot, hagymát és olajbogyót.

Elindultam a pálmákkal, fikuszokkal, azáleákkal szegélyezett főútcán. Az öböl partján egy helyütt halászok árulták a hajnali fogást. Hosszú, víztől csöpögő asztallapon ügyesen elkapták a ficánkoló halakat, fejbe kólintották, majd villámgyors mozdulatokkal kibelegítették őket, a kiszedett belsőséget pedig határozott mozdulattal visszadobták az öböl vizébe. Azon a helyen szinte forrt a víz a bedobált zsigerekre vadászó halaktól. Hajnalban aztán a halászok könnyedén lehalászták, majd a nyálkás asztalra hajították őket – egyenesen a kés alá. A természet így táplálta – saját farkába harapva – önmagát is, az embereket is.

*

Félúton, egy kiugró, magas partfalon áll a Szent Péterről elnevezett, még a keresztések által épített vár. Eléggé szokatlan módon víz alatti régészeti leleteket bemutató múzeum található benne. A múzeumban látni lehet mindazt, amit a bűvárok az Égei-tenger alján találtak. Az amforagyűjtemény a leglátványosabb. Amforákat ötezer éve ismer az ember. A finoman kecses, karcsú, hattyúnyakú edények az előkelő formát az anyag – kő és égetett agyag – tartósságával és ellenálló képességével egyesítik. Olajat és bort, mézet és sajtot, gabonát és gyümölcsöt szállítottak bennük az ókori világ egész területén – Héraklész oszlopaitól Kolkhiszig és Indiáig. Az Égei-tenger fenekét belepik az amfora cserepek, de van ott még rengeteg ép, egész amfora is, esetleg még mindig tele olajjal és mézzel; rejtőznek valahol a tenger alatti sziklapadokon, vagy a homokban lapulnak, mint holmi megkövesedett szörnyek.

Am az, amit a bűvárok felszínre hoztak, az elsüllyedt világnak csupán töredéke, mert a tengermélyi világ ugyanolyan sokszínű és gazdag, mint ez a mienk, itt, fönt. Vannak benne elsüllyedt szigetek és falvak, hajó- és csónakkikötők. Templomok és szentélyek, oltárok és szobrok. Vannak elsüllyedt hajók és szám-

talán halászcsónak. Kereskedők vitorlás hajói és rájuk leselkedő kalózhajók. Odalenn fekszenek a phonikiaiak gályái, Szalamisznál pedig Xerxész büszkesége – a hatalmas perzsa sereg. Megszámlálhatatlan mennyiségben lovak, kecskék, juhok. Erdők és termőföldek. Szőlők és olajligetek.

Az a világ, amelyet Hérodotosz ismert.

Az egész múzeumban egy titokzatos, barlangra emlékeztető, sötét helyiség tette rám a legnagyobb benyomást. Benne asztalokon, tárlókban, polcokon a tenger mélyéről felhozott, egyenként megvilágított üvegtárgyak – kelyhek, tálkák, vázák, üvegcsék, serlegek – sorakoznak. Először semmit sem látni belőlük, mert a terem még nyitva van, beszűrődik a kinti világosság. Aztán becsukják az ajtót, a terem sötétbe borul, s akkor az idegenvezető elteker egy kapcsolót. Az összes üvegedényben apró izzók gyulladnak meg, a törekeny, mattfényű üveg élettel telik meg, fényleni, vibrálni, lüktetni kezd. Állunk a sűrű, mély sötétben, mint ha a tenger fenekén volnánk, s Poszeidónnál vendégeskednénk, akinek szobrát fejükön olajlámpást tartó istennők világítják meg.

Állunk a sötétben, fénnel körülvéve.

Visszatértem a szállodába. A portán a puffedt arcú fiú helyén fekete szemű fiatal török lány állt. Amikor megpillantott, olyan képet vágott, amelyben a turistáknak szánt csábos, profi mosolyt visszafogottá tette a hagyomány parancsa – idegen férfi előtt komoly és közömbös arccal kell megjelenni.

(A Hérodotosz-idézetek az Európa Könyvkiadó által 1989-ben Muraközy Gyula fordításában kiadott *A görög–perzsa háború* című könyvből valók.)

(Vége)

Fordította: Szenyán Erzsébet